

Dalibor Brozović
Filozofski fakultet, Zadar

SUVREMENO ŠTOKAVSKO NARJEČJE KAO PLOD KONVERGENTNOGA JEZIČNOG RAZVOJA

Govoreći u okviru genetskolingvističkoga pojmovlja, smatramo suvremene slavenske jezike potomcima praslavenskoga jezika, jezika kojim su Slaveni govorili u staroj domovini i koji su ponijeli sa sobom seleći se u nove krajeve. Razumije se, mi danas vidimo taj praslavenski jezik prvenstveno u funkciji "prajezika", naprosto zato što je n a m a potreban u tome svojstvu, ali nijedan jezik nije sam po sebi prajezikom, to nije nekakva njegova vlastita, unutarnja osobina, nema ničega u jednom jeziku po čemu bismo u njem mogli vidjeti prajezik. Naravno, dok je još jezik, pravi ljudski jezik, dakle živi jezik, jer prajezikom može jezik postati, da tako kažemo, tek kada ga više nema. Drugim riječima, onaj idiom kojemu danas govorimo "praslavenski jezik", bio je u stvari slavenski j e z i k, upravo zato što još nije bilo slavenskih j e z i k a. To jest, govoreći po kojoj zapadnoevropskoj gramatici, upotrebili bismo uza nj određeni član, a uz suvremene slavenske jezike pojedinačno - neodređeni.

Kako u svakom jeziku postoje dijalekti, imao ih je i praslavenski jezik. A to onda znači da su Slaveni, razilazeći se, nosili sa sobom i praslavenske dijalektne razlike. Ta činjenica sadrži u sebi dvije istine od prvorazredne važnosti. Prvo, kako skupine Slavena nisu mogle voditi sa sobom predstavnike svih praslavenskih dijalekata, svaka slavenska skupina nosila je drugačiju jezičnu građu od koje će se poslije u novoj domovini izgraditi samostalan jezik te skupine. To znači da među razlikama koje dijele suvremene slavenske jezike ima i takvih što potječu od praslavenske dijalektne diferencijacije. I drugo, u samim pojedinim skupinama nisu mogli biti predstavnici samo po jednoga praslavenskog dijalekta,

da i ne govorimo o razlikama na subdijalektnoj razini. A to pak znači da su u građama od kojih će se razviti pojedini slavenski jezici postojale razlike praslavenskoga dijalektnog podrijetla, koje će se onda poslije, posve naravno, uklopiti u kasniju dijalektnu diferencijaciju svakoga slavenskog jezika. Razumiye se, obje tvrdnje vrijede i za naš jezik.

Južnoslavenski dijalekti između hrvatsko-slovenske granice na sjeverozapadu i srpsko-makedonske i srpsko-bugarske granice na jugoistoku sačinjavaju jedan dijasistem slavenskih dijalekata. Zovemo ga hrvatskosrpskim jezikom, ili pak srpskohrvatskim, već prema navikama i tradicijama pojedine slavističke sredine. Te dijalekte grupiramo danas u četiri dijalektne skupine, u četiri narječja: kajkavsko, čakavsko, štokavsko i torlačko. Primijesimo li na hrvatskosrpski dijasistem ono što je do sada izneseno, zaključit ćemo, prvo, da je jezična građa od koje se on razvio sadržavala, kao i za svaki drugi slavenski jezik, jednu originalnu kombinaciju praslavenskih dijalektnih elemenata, samo njemu vlastitu i samo za nj karakterističnu, i drugo, da su se u samoj toj građi nalazile praslavenske dijalekatske razlike koje su poslije poslužile, zajedno s najstarijim inovacijama, za osnovnu diferencijaciju između kajkavskoga, čakavskog, štokavskoga i torlačkog narječja, a zajedno s nešto mlađim inovacijama, i za dijalekatsku diferencijaciju unutar njih.

Osnovna specifična fizionomija hrvatskosrpskoga dijasistema, ona po kojoj se razlikuje od svakoga drugog slavenskoga, određena je specifičnom hrvatskosrpskom kombinacijom prisutnih i odsutnih praslavenskih dijalektnih osobina, specifičnim, diskriminantnim općehrvatskosrpskim starim inovacijama i specifičnom kombinacijom starih inovacija koje hrvatskosrpski dijasistem dijeli s kojim drugim slavenskim. Ovdje nas zanimaju prvenstveno naslijeđene značajke. Očito je npr. da nositelji jezične građe iz koje se razvio hrvatskosrpski dijasistem nisu poznavali jakoga položaja jora i jera u pretposljednem slogu ispred fonema /j/, očito je da su poznavali samo nastavak -ę u genitivu jednine mekih a-osnova, očito je da im nisu bile poznate mnoge praslavenske rječničke dublete, itd. Kada budemo bolje i točnije poznavali svoje dijalekte i njihovu povijest, moći će se sastaviti prilično dug spisak takvih specifično hrvatskosrpskih odsutnosti i prisutnosti iz praslavenskoga asortimana. Tek pošto iziđe općeslavenski lingvistički atlas i pošto se pojave svi

slavenski dijalektološki atlas, u prvom redu sam hrvatskosrpski, moći će se s većom sigurnosti iznositi tvrdnje toga roda. Na žalost, kako je poznato, upravo je naš atlas u najkritičnijem stanju.

Što se tiče osobite hrvatskosrpske kombinacije prisutnih praslavenskih dijalektizama, ona se odlikuje izvanrednom šarolikosti. Naši su preci donijeli sa sobom i *toplo* i *teplo*, i *wodojǵ* i *wodǵ*, *stolomb* i *stolǫmb* u instrumentalu jednine, i *jedbnǫ* i *jedinǫ* (u najmanju ruku, bar u sintagmi uz *na desęte*), zatim i *četro* i *četvero*, i *kǫto* i *kǫdo*, pa *damo* i *dame*, *myslimo* i *myslime* u prvom licu množine, itd., itd. Donijeli su vrlo bitne razlike u zastupanosti praslavenskoga takozvanog metatonijskoga cirkumfleksa, kojega najvjerojatnije i nije bilo u svim praslavenskim dijalektima i kojemu je danas vrlo teško pratiti tragove, ali ipak ostaje činjenica da u tom pogledu hrvatskosrpski dijalekti pokazuju na ravni suvremenosti veću diferencijaciju nego sav preostali slavenski svijet zajedno. Tomu valja dodati i razlike u kojima se oglédajū suvremeni oblici *što*, *ča* i *kaj*, kojima se u klasifikaciji često daje i preveliko značenje, ali koji su i objektivno zaista važni.

Izloženi praslavenski dijalektizmi koji supostoje u hrvatskosrpskome naslijeđenom fondu, kao i mnogi drugi istoga reda, očituju jednu bitnu značajku hrvatskosrpskoga dijasistema, tj. da je njegov materijalnojezični sastav izvorno heterogeniji nego u bilo kojem drugome slavenskom dijasistemu. I u nekim drugim slavenskim jezicima zastupane su pojedine od tih ili sličnih praslavenskih razlika, najčešće u makedonskom i slovačkome, prilično često u slovenskom, ukrajinskom, lužičkosrpskima, ali kada se govori o toj problematici, ipak se kudikamo najčešće spominje hrvatskosrpsko područje. Njega često sijeku i takve izoglose koje na slavenskom sjeveru imaju rang diskriminirana ne samo među pojedinim jezicima dijasistemima nego i među zapadnoslavenskim jezičnim podskupinama i među samom zapadnom i istočnom skupinom.¹

Kako je već rečeno, naslijeđene praslavenske dijalektne razlike uključuju se u dijalekatsku diferencijaciju starohrvatskosrpskoga jezika. A kako smo vidjeli da su te razlike u nas i duboke i mnogobrojne u usporedbi sa stanjem u drugim slavenskim jezicima, moramo iz tih dviju činjenica zaključiti da su same osnovne starohrvatskosrpske dijalektne jedinice bile međusobno udaljenije nego analogne formacije drugdje u slavenskome jezičnom svi-

jetu. Takvih je osnovnih jedinica - zovimo ih narječjima, bilo u starohrvatskosrpskom jeziku pet: kajkavsko, čakavsko, zapadnoštokavsko, istočnoštokavsko i torlačko (ili možda točnije - proto-torlačko) narječje.

Prva stvar na kojoj nam se zaustavlja pažnja, jest petorna podjela umjesto već izložene današnje četvorne. O tome ćemo govoriti poslije, a sada pokušajmo bar u grubim crtama odrediti prostiranje i granice starih narječja. Kajkavsko-čakavska granica tekla je nešto južnije od Kupe i od Save na potezu od ušća Kupe do ušća Une, s time da dubina opada od zapada prema istoku. Kajkavsko-zapadnoštokavska granica izbijala je od ušća Une u pravome kutu na Dravu.² Čakavsko-zapadnoštokavska granica išla je nešto istočnije od Une od njezina ušća³ do bila Dinare, onda nešto istočnije od Cetine sve do njezina ušća u more, onda obalom, ostavljajući Makarsko primorje u zapadnoj štokavštini i otoke u čakavštini. Nešto istočnije od ušća Neretve zaokreće ta granica u pravome kutu na more, ostavljajući Korčulu, Lastovo i zapadni Pelješac u čakavštini, a Mljet i istočni Pelješac u zapadnoj štokavštini. Granica između obiju štokavština spuštala se Dunavom iz današnje Mađarske, sjekla Međurječje zadržavajući isti smjer i izbijala na Savu u blizini ušća Drine. Otuda teče nešto zapadnije od Drine negdje do današnje Foče, naglo zakreće prema luku Neretve, otud se spušta nešto istočnije od rijeke do u blizinu mora, oštro zakreće na istok idući planinskim bilima i odjeljujući Dubrovačko primorje s nešto zaleđa od staroga istočnog Huma, te onda izbija na more u blizini ulaza u Boku Kotorsku. Istočnoštokavsko-torlačka granica išla je u smjeru jugozapad-sjeveroistok u sličnu luku kao i danas, sve do spoja dviju Morava kod Stalaća, a onda se upućivala prema luku Dunava kod današnjega Donjeg Milanovca.

O prirodi starohrvatskosrpskih narječja, o mjestu pojedinoga od njih u južnoslavenskoj jezičnoj skupini i u njezinoj zapadnoj, hrvatskosrpsko-slovenskoj podskupini i o drugim sličnim pitanjima neću ovdje govoriti,⁴ to bi prelazilo naše tematske okvire: očito je da su, usprkos laičkim predodžbama, osnovne dijalektne jedinice i u nas kao i svagdje drugdje starije od samoga jezika kojemu pripadaju. Ovdje nas zanima nešto drugo: iz izložene slike vidimo da suvremeno štokavsko narječje zauzima znatno veći prostor od obiju starih štokavština uzetih zajedno. To jest, današnjim štokavskim dijalektima pripadaju mnoge površine koje su u starohrvatskosrps-

skom razdoblju, a također i još u srednjohrvatskosrpskome, pripadale čakavskomu, kajkavskom i torlačkom narječju. Sama ta činjenica, uz već spomenuti prijelaz od petorne na četvornu podjelu, navodi nas na misao da je sudbina hrvatskosrpskoga dijasistema u najvećoj mjeri određena sudbinom štokavskoga fenomena. Ta je misao nesumnjivo točna, i što se više upoznajemo s ovom problematikom, mora nam to bivati sve jasnije.

Prije svega, usporedimo li međusobne odnose starih pet narječja, ubrzo ćemo ustanoviti da je od svih njihovih granica ona zapadnoštokavsko-istočnoštokavska ako ne uvijek najoštrija, a ono svakako najdublja. Drugim riječima, nalazimo u okviru starohrvatskosrpskoga dijasistema dvije podzajednice, jednu kajkavsko-čakavsko-zapadnoštokavsku i drugu istočnoštokavsko-torlačku. Početna bliskost istočnoštokavskoga i torlačkog narječja posve je očita, iako nije bila tolika koliko se obično misli,⁵ a uža povezanost triju zapadnih narječja nije tako jasno izražena. U svakom slučaju, po gotovo svim starim pokazateljima zapadna štokavština ide zajedno ili s kajkavštinom ili s čakavštinom ili još najčešće s objema, a veoma rijetko s istočnom štokavštinom. Ukoliko se pak to i događa, onda se s istočnom štokavštinom slaže obično samo dio zapadne, najčešće manji, ili se s istočnom štokavštinom podudara ne samo zapadna štokavština nego i istočni dio čakavskoga narječja. Za prvo može poslužiti primjer izoglose *št/šć*,⁶ za drugo primjer izoglose *-oǰ* vs. *-ǰ* u instrumentalu jednine *a*-osnova. Iz tih primjera vidimo ujedno da su čakavština i zapadna štokavština još prije srednjohrvatskosrpskoga raspada na suvremene dijalekte imale dublju unutarnju diferencijaciju nego ostala tri narječja (naravno, za kajkavštinu dolazi u obzir samo glavnina, dakle obično bez Gorskoga kotara). Ta činjenica ima također znatnu važnost za našu temu.

Polazeći od takve slike moramo se onda zapitati kako to da se hrvatskosrpski dijasistem uopće održao, da se nije negdje oko XII stoljeća raspao na dva južnoslavenska jezika, jedan zapadni i jedan istočni. Moramo naime imati u vidu da u to doba nije još u slavenskom svijetu prekasno za obrazovanje novih dijasistema. Današnji istočnoslavenski dijalektni kontinuum imao je tada manji broj ozbiljnih starih izoglosa, pa je ipak došlo do triju glctogeneza. Odgovor na to pitanje treba tražiti u razvojnim procesima i njihovim smjerovima na području obiju štokavština u starohrvatskosrpskom

i još više u srednjohrvatskosrpskom razdoblju. Obično se doduše misli da je sudbina hrvatskosrpskoga dijasistema u svakom pogledu određena seobama i dijalekatskim miješanjima izazvanima turskom najezdom. No vremenski nam razlozi ne dopuštaju da tu tražimo odgovor. Ta su zbivanja dala samo konačan raspored i fizionomiju naših dijalekata, ali bitna su pitanja bila odlučena već davno prije.

U starohrvatskosrpskom razdoblju razvojni je tempo bio sporiji nego u južnoslavenskoj prehistoriji našega dijasistema, a osobito negoli u srednjohrvatskosrpskom razdoblju. No već se u prvom razdoblju stvara i onda u drugome intenzivno djeluje jedan razvojni model koji vodi ka konvergenciji obiju štokavština i njihovu postepenom udaljavanju od kajkavsko-čakavskoga kompleksa na zapadnome i od torlačkoga narječja na istočnom krilu. Pri tom se najveći broj inovacija stvara na istočnoštokavskom i torlačkom području, s time da su one divergentne zbog balkanskoga karaktera torlačkih inovacija. Tako se torlačko narječje oštro udaljuje ne samo od istočne štokavštine i tako se ujedno nadoknađuje početna relativno manja udaljenost dvaju istočnih narječja. Štokavska se pak narječja postepeno približuju prvenstveno time što zapadna štokavština sa stanovitim većim ili manjim zakašnjenjem i(li) nedosljednošću preuzima istočnoštokavske inovacije i tako se ujedno udaljuje od dvaju zapadnih narječja, osobito od kajkavskoga. To udaljavanje napreduje bez obzira da li je jednostrano, tj. kada se na kajkavsko-čakavskom kompleksu ne provode promjene, ili obostrano, tj. kada i taj kompleks, osobito njegov kajkavski dio, rađa vlastite inovacije. Stanovito ublaživanje doći će samo kada oba krila ipak prihvate pojedine štokavske inovacije, ali to se događa uglavnom tek poslije, nakon drugoga razdoblja, s takozvanim novoštokavskim inovacijama.

Izloženi razvojni model predstavlja vjerojatno najvažniju dinamičku značajku hrvatskosrpskoga dijasistema, mislim, najvažniju po svojim posljedicama. On će djelovati i u novohrvatskosrpskome razdoblju, pod posve drugačijim uvjetima. Drugim riječima, zbog toga se modela hrvatskosrpski dijasistem i održao i ujedno je zbog njega takav kakav jest.

Jedan od najstarijih a svakako najdalekosežniji od procesa u skladu s izloženim obrascem jest zapadnoštokavski razvojni put praslavenskoga stražnjeg nazalnog vokala. Zbog razlika u tempu dena-

zalizacije i zatvaranja on se u dvama istočnim narječjima izjednačio s fonemom /u/, u trima zapadnim dao je zatvoreno /o/ i tako sačuvao fonološku samostalnost. No u zapadnoj se štokavštini taj vokal vrlo rano i dalje zatvara te sekundarno izjednačuje s fonemom /u/, pa tako dobivamo isti konačan rezultat kao u istočnoj štokavštini. Time su promijenjeni odnosi u vokalskom trokutu i otvoreni su razvojni putovi zajednički za obje štokavštine, a nestala je mogućnost da zapadnoštokavski razvoj kreće kajkavskim smjerom.⁷ Taj će proces bižno utjecati na sav kasniji razvoj u vokalskom trokutu, zahvaćajući cio samoglasnički sustav, dakle ne samo vokale nego i slogotvorne likvidne sonante. Istina jest da je u ovom slučaju bila privučena dijelom i čakavština, to jest bez zapadne periferije, ali kako u drugim više-manje istodobnim inovacijama čakavsko narječje ne sudjeluje, nije se moglo uključiti u daljnji uzročno-posljedični razvoj.⁸ U konsonantizmu imamo vrlo sličan iako manje dalekosežan proces s prijelazom /č/ u /c/ ispred suglasničkoga i samoglasničkoga r, s time da taj put biva zahvaćen i kajkavski istok. Razvitak bilabijalnoga /w/ tiče se i konsonantizma i vokalizma⁹ i predstavlja treću varijantu istoga procesa. U morfologiji će tipičan slučaj biti razvitak brojeva 2-4, s opet novim pojavnim oblikom istih procesa, doduše nešto mlađim. I tako dalje, na svim se jezičnim razinama mogu navoditi mnogobrojni i uvjerljivi i važni primjeri.

Mnogo su rjeđi slučajevi kada se nešto razvija na način suprotan izloženomu razvojnom modelu. Tako npr. sudbina starohrvatsko-srpskoga metatonijskog akuta iznimno ponavlja obrazac diferencijacije kakav smo imali u naslijeđenome fondu i u prethrvatskosrpskim inovacijama (tj. u općejužnoslavenskim i zapadnojužnoslavenskima). Veoma rani nestanak toga naglaska u istočnoj štokavštini prestrukturirao je naime istočnoštokavsku akcentuaciju pridjevskih riječi,¹⁰ kao što se to dogodilo i u torlačkom narječju na drugi način, a u trima zapadnim narječjima ne dolazi do tih promjena, ili se pak one i njima slične javljaju tek mnogo kasnije, po analogiji $\bar{i}(\bar{l}\bar{i})$ pod istočnoštokavskim utjecajem. Naravno, odstupanje se ne očituje prvenstveno u konzervativizmu zapadnih narječja, nego u njihovu stano vitom proširenju staroga odnosa na obične i glagolske pridjeve koji u praslavenskome nisu sudjelovali u akcenatskim alternacijama neodređenih oblika.

Drugi je tip odstupanja od dominantnoga razvojnog modela kada se u kojem zapadnom narječju iznimno jave inovacije s većom ili manjom ekspanzijom. Skroman su primjer za to tzv. dalmatinizmi (točnije bi bilo adrijatizmi), koji su donekle prešli čakavske granice. No to je već posve recentna pojava. Pravi je pak primjer za takvo odstupanje zapadnoštokavska diftongizacija starohrvatskosrpskoga zatvorenog /e/ (tj. refleksa praslavenskoga jata), koja je pojava zahvatila i krajnji jugoistok čakavštine (Pelješac, Lastovo) i cijelo veliko jugozapadno krilo istočne štokavštine (današnju istočnu Hercegovinu, cijelu Crnu Goru i jugozapadnu periferiju Srbije). No ako ta pojava i jest suprotna osnovnomu evolucionom obrascu, njezini krajnji rezultati to niukoliko nisu. Jer ijekavsko razrješenje diftonga *ie* povezalo je znatne plohe i istočne i zapadne štokavštine, zapadnoštokavski sekundarni ekavizam dao je isti rezultat kao čakavski i istočnoštokavski primarni, a također, zapadnoštokavski sekundarni ikavizam kao čakavski primarni.¹¹ Drugim riječima, plod je i opet veća ili manja međunarječna nivelacija.

Zanimljivo je da na sličan način završava i nešto kasnija paralelna zapadnoštokavska inovacija s diftonškim razvojem samoglasnoga *ɫ*, to jest, dvoglasnik *uo* izjednačio se s fonemom /u/ kao u istočnoj štokavštini i glavnini čakavštine. Samo tu ipak imamo neka ograničenja: nemamo baš pravih dokaza da je proces bio zahvatio i jugozapadno istočnoštokavsko krilo, u malom dijelu zapadne štokavštine diftong je ipak uspio preživjeti, a na Lastovu se razriješio u fonem /o/.¹²

Daljnjom neobičnom specifičnosti štokavskoga fenomena jest gotovo pustolovna sudbina novoštokavskih inovacija. Tu se radi o pojavama koje su izvanredno originalne i zanimljive ne samo za opću teoretsku dijalektologiju nego i za cijelu lingvističku znanost, genetsku i tipološku, pa čak i za historijsku sociolingvistiku. Te smo inovacije već spominjali, a sada bi valjalo da ih osvijetlimo s raznih strana.

Specifičnost zapadnoštokavsko-istočnoštokavske granice bila je njezina veoma nejednaka oštrina. Kako se spuštamo sa sjevera prema jugu, suprotnosti su se sve više ublažavale, tako da su kod Neretve bile već posve umjerene. I upravo tu, gotovo istodobno i s veće istočnoštokavske i s manje zapadnoštokavske strane, nastaje žarište novoštokavskih inovacija u posljednjim fazama srednjohrvat-

skosrpskoga razvoja. To kretanje jest na osnovnoj evolucionoj liniji po obrascu koji smo do sada opisivali, ali ipak s nekoliko razloga predstavlja i posve novu pojavu.

Prvu specifičnost novoštokavskih inovacija predstavlja njihova gotovo svrhovita jednoznačna usmjerenost. Naime, ostavimo li po strani inače izvanredno važnu novoštokavsku akcentuaciju, one se sastoje od niza fonetskih i morfoloških pojava, prividno nezavisnih, ali ipak povezanih jednom bitnom zajedničkom okolnosti. U slavistici je mnogokratno isticano da fonetske novoštokavske inovacije povisuju učestalost vokala u govornom nizu (npr. Jagić, Isačenko, Pavle Ivić), no možda nije uvijek dovoljno uočavano da takozvani vokalski karakter pojačavaju i morfološki novoštokavizmi. Naime, kao što *oću* prema *hoću* povećava samoglasnički udio s 50 na 67%, *lađa* prema *ladja* s 40 na 50%, *dao* prema *dal* s 33 na 67% itd., isto tako i *ženama* prema *ženam* i *ženah* predstavlja skok od 40 na 50%, *ženâ* prema *žen* s 33 na također 50%, što se najbolje vidi u kombinaciji, npr. *ladama* prema *ladjam*, tj. 50 prema 33%.¹³ Izvorno novoštokavski ili naknadno novoštokavizirani dijalekti donijeli su tako tipologiji novoslavenskih dijalekata jedan novi tip, tip koji se donekle vraća izrazito vokalskomu praslavenskom jeziku, naravno, na drugačiji način. To je činjenica od prvorazredne važnosti za slavistiku.

Druga je specifičnost novoštokavskoga razvoja velika, neuobičajena prodornost širenja iz žarišta. Razumije se, iako je i ta normalna iradijacija bila iznimno jaka, jača nego što se to obično misli, ipak su još mnogo veću ulogu odigrale velike seobe koje su novoštokavska obilježja raznosile na sve strane, to jest, tu se radilo o kretanju ne dijalektnih osobina nego njihovih nositelja. No golemo značenje naših tzv. metanastazičkih kretanja, jedinstvenih u Evropi jer se radi o zbivanjima u okviru istoga dijasistema, dovoljno je već poznato.¹⁴

Plod tih novoštokavskih unutarjezičnih (strukturnih) i izvanjezičnih (migracionih) procesa, koji su nekada vodili približavanjima dijalektnih tipova, drugi put niveliranju, poput njive kojom prođe drljača, treći put i nestajanju cijelih dijalekata, bio je nastanak dviju dijalekatskih grupacija u hrvatskosrpskome dijasistemu: jedne homogene novoštokavske, izvorno takve ili novoštokavizirane, s dijalektima i istočnoštokavskoga i zapadnoštokavskog podrijetla, i druge veoma raznorodne, sastavljene od zapadnoštokav-

skih i istočnoštokavskih dijalekata i dijalekata ostalih triju narječja, svih nesljedno, slabo ili nikako podvrgnutih novoštokavizaciji.

Tu sada imamo treću specifičnost novoštokavskoga razvoja: on je doveo do veoma zapetljanog problema dijalektološke klasifikacije. Novoštokavski dijalekti bez obzira na podrijetlo, tj. da li su istočnoštokavskoga, zapadnoštokavskoga ili "miješanoga" podrijetla, pokazuju mnogo veću zajedničku sličnost fizionomije nego što se očituju njihove veze s nenovoštokaviziranim zapadnoštokavskim i istočnoštokavskim dijalektima. To onda naprosto onemogućuje da u novohrvatskosrpskom razdoblju operiramo sa istočnom i zapadnom štokavštinom, kao što je to bilo opravdano za stari i srednji period. No s druge strane, nemoguća je i trojna podjela na zapadnoštokavske, novoštokavske i istočnoštokavske dijalekte, jer bi bila neprirodna zbog raznorodnosti kriterijâ i zbog toga što bi ignorirala ipak nesumnjive stare veze, koje se ujedno manifestiraju upravo u osobinama koje su inače važne u (južno)slavenskoj dijalektologiji. Jedini je logičan izlaz da se prihvati zajedništvo svih štokavskih dijalekata kao rezultat raznih procesa jezične konvergencije. Drugim riječima - jedno štokavsko narječje. Ono obuhvaća šest od osam dijalekata iz njemačkoga izdanja Ivićeve dijalektologije (izostavljajući jugozapadni istarski dijalekt i likvidirajući zajedništvo govora s fonemskim jatom),¹⁵ s time da se kao sedmi izdvoji istočnobosanski dijalekt.

Još je jedna originalna i zanimljiva pojava vezana uz novoštokavski razvoj. Sve slavenske dijalekte možemo podijeliti u dvije skupine s obzirom na preferiranje verbalne ili nominalne morfološke strukture. Velikoj skupini pripadaju sjeveroslavenski i slovenski dijalekti, maloj makedonski i bugarski. Dijalekti hrvatskosrpskoga dijasistema ne mogu se kao cjelina priključiti ni jednoj ni drugoj, ali pojedinačno kajkavski i čakavski teže k velikoj, torlački k maloj. U nešto manjoj mjeri to vrijedi i za nenovoštokavske štokavske dijalekte, ali novoštokavski ipak ostaju osamljeni: jedinstvena u slavenskom svijetu novoštokavska deklinacija ne pripada ni konzervativizmu velike skupine ni radikalizmu male, stilistička opstojnost novoštokavskoga imperfekta i aorista ne slaže se ni s njihovom neopstojnosti u velikoj skupini ni s punom gramatičnošću u maloj. Drugim riječima, novoštokavski je tip, u reduciranome obliku, je-

dini očuvao praslavenske omjere. Prisjetimo li se onoga što je bilo rečeno o samoglasničkom karakteru novoštokavskih dijalekata, mogli bismo s malo patetike i s mnogo dobre volje reći da je novoštokavština praslavenski idiom našega doba.¹⁶

U zaključku još možemo iznijeti jedan malo čudan paralelizam. Konvergentni razvoj dviju štokavština ublažio je suprotnosti na njihovim granicama i tako onemogućio raspad dijasistema po toj liniji. No i stare su veze s neštokavskim, krilnim narječjima bile dovoljno jake, u ravnoteži s novima, tako da nije bio moguć raspad ni na dva ni na tri dijela i hrvatskosrpski se dijasistem održao usprkos izvanrednoj heterogenosti svoje građe. Ono pak što smo već rekli o novoštokavskome razvoju, znači da je novoštokavština odigrala u štokavštini sličnu ulogu kao prije štokavska narječja u hrvatskosrpskome dijasistemu. Nije mi poznat još koji drugi takav paralelizam ni na kojem kontinentu. Neobična, krajnje originalna fizionomija hrvatskosrpskoga dijasistema plod je slijeda koji počinje strukturnom konvergencijom obiju štokavština, pojačava se s rađanjem novoštokavskih inovacija i energično dovršuje velikim seobama.

Nije stoga neobično što je hrvatskosrpski dijasistem uvijek privlačio izvanrednu pažnju i slavistâ i drugih lingvistâ, a u njegovu okviru osobito štokavština. Postoje za to i drugi razlozi, ali ovdje govorimo samo o dijalektologiji, a ne i o drugim lingvističkim disciplinama. Manifestacijom te pažnje i interesa jest i ovaj znanstveni skup koji su organizirali hrvatski dijalektolozi, svjesni kako je za njih činjenica da su među štokavcima Hrvati u manjini, mnogo manje važna od činjenice da su među Hrvatima velika većina štokavci.

BILJEŠKE

¹ O tome s raznih aspekata govorim u radu "Mjesto hrvatskosrpskoga jezika u slavenskoj jezičnoj porodici", *Radovi ANUBiH*, XXV/1969, Odjeljenje društvenih nauka 12, str. 129-145.

² Ne znamo koliko je daleko išla u područje današnje Mađarske, kao što uopće ne znamo koliko su se rasprostirali južnoslavenski govori na današnjim terenima neslavenskih susjeda. U sadašnjoj Rumunjskoj, Albaniji i većem dijelu Grčke etničko-jezični raspored u ranom srednjem vijeku bio je vertikalnan, otprilike do

neke nadmorske visine Slaveni i u suvremenim neslavenskim zemljama, iznad nje Neslaveni i u suvremenim slavenskima. Moderni horizontalni raspored rezultat je obratno usmjerenih asimilacija.

³ Nije posve jasno kakav je govor bio u samome zapadnom kutu koji tvore Sava i Una. Same rijeke najčešće nisu govornim granicama, izuzev ponekad one najveće i izuzev rijeke koje su ujedno i dugotrajnom političkom granicom. Inače obično pripadaju obje obale onomu dijalektu koji se prostire na ravničarskoj strani.

⁴ Usp. rad u bilješci 1 kao i uvodna poglavlja u knjizi Pavla I v i ć a *Die serbokroatischen Dialekte*, Mouton 1958.

⁵ Npr. *lu* i sekundarni *ǰ* od specifično torlačkoga *lǝ*, *-ǝ/bmb* (dakle *-ǝm*) u Instr. sg.; leksičke specifičnosti nisu još pravo ni istražene, no dovoljno su jasne da pobuđuju interes.

⁶ Izoglosa *št* nije zahvaćala samo jugoistok zapadne štokavštine nego i dio njegova čakavskog susjedstva (ili bar s pretežno čakavskim osobinama, uključiv sam *ša*), svakako prvobitno u blizini Biokova, danas u jugozapadnoj Istri. O tome govorim u radu "O Makarskom primorju kao jednom od središta jezičnohistorijske i dijalekatske konvergencije", *Makarski zbornik*, I/1970 (1971!), str. 381-405.

⁷ Poslije se sličan razvoj ponovio s refleksacijom starohrvatskosrpskoga *ǰ*.

⁸ Čakavština ima stare ili posve mlade inovacije, nedostaju one srednje.

⁹ Uključiv i razvoj starohrvatskosrpskoga *wǝ-* (tu ima kajkavština specifičan razvojni put).

¹⁰ Ovisno o kriterijima, pretežno strukturalnima ili pretežno genetskima, različito ćemo ocjenjivati odnos AB~CD i AC~BD. Prvi ima visoku učestalost i prvorazrednu strukturu vrijednost, drugi pokazuje različitost startnih točaka i veliku genetsku težinu:

A. *mlǎdǎ~mlǎdo*, *počǎlǎ~pǝčǎlo* B. *mlǎdǎ~mlǎdǝ*, *pǝčǎla~pǝčǎlo*
C. *mlǎda~mlǎdo*, *počǎla~pǝčǎlo* D. *mlǎda~mlǎdo*, *pǝčǎla~pǝčǎlo*

¹¹ Pod primarnim refleksima jata smatraju se oni što su dobiveni izravno od starohrvatskosrpskoga zatvorenog *ǝ* (< praslav. *ě*, usp. rad Pavla I v i ć a "Основние пути развития сербохорватского вокализма", *Вопросы языкознания*, VII/1958, br. 1, str. 3-20), a pod sekundarnima (ikavskim i ekavskima) oni što su prešli fazu diftonškoga fonema (poput ijekavskoga refleksa). Usp. moj rad u bilj. 6 i "O jednom problemu naše historijske dijalektologije. Stara ikavsko-ijekavska granica", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, IV-V/1961-62, str. 51-57, "O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata", *Ibid.*, III/1960, str. 68-88, "O Barakovićevu jeziku u Zadarskom književnom krugu", *Jurju Barakoviću o tristapedesetoj obljetnici smrti*, Zadar 1979 (posebno izdanje *Zadarske revije*), str. 23-37, "O predmigraционом мозаику хрватско-српских дијалеката на подручју СР Босне и Херцеговине", *Радови Музеја Зеница*, III/1973, str. 81-88 (usp. i moje priloge u zborniku *Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora*,

Sarajevo, Institut za jezik i književnost 1974, *Posebna izdanja 2*, str. 42-44, 65-80, 113-116). Ne razlikujući primarne i sekundarne reflekske ne možemo shvatiti ni nastanak tzv. miješanih refleksa jata.

¹² Usp. rad u bilj. 6 i rad o Barakoviću u prethodnoj bilješci (usp. i rad P. Ivića iz prethodne bilješke).

¹³ Taj vokalski karakter novoštokavštine nije jedinom fonološkom značajkom koja je izdvaja u modernom slavenskom svijetu i slično kao obnovljena politonija, tipološki približava praslavenskomu (v. dalje), ali i odalečuje od eurazijskoga tipa i uključuje u mediteranski (o tome govorim u radu "Tipološke značajke fonemskih inventara u jezicima evropskoga kontinenta (Razmatranja uz Evropski lingvistički atlas)", *Radovi FF Zadar*, XIX/1979-80, str. 3-14).

¹⁴ Usp. posebno poglavlje u knjizi P. Ivića spomenutoj u bilj. 4, kao i moje radove iz bilj. 1 i 6 i "O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata", *Filologija*, IV/1963, str. 45-55, "Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora. In memoriam prof. Matj Hrasti", *Radovi FF Zadar*, 8, 1968-69, 1969-70, str. 5-30 + 7 karata.

¹⁵ Pri tom se jugozapadni istarski dijalekt bolje uklapa u čakavsko narječje, a od govora s fonemskim jatom krašovanske je najbolje priključiti kao samostalan dijalekt torlačkomu narječju (uz sličnu Svinjicu, koja je inače ekavska), ostale pak u odgovarajuće štokavske dijalekte (slavonski, šumadijsko-vojvođanski, kosovsko-resavski).

¹⁶ Usp. bilj. 13. Stvar je u tome da je hrvatskosrpski dijasistem, kojemu je (novo)štokavština originalan središnji predstavnik, primio kao cjelina glavninu svojih neslavenskih primjesa već na samom početku od supstrata, a poslije se razvijao bez općehrvatskosrpskih adstrata, dok se ostali slavenski jezici razvijaju uz konkretne neslavenske adstrate cio svoj vijek. Usp. moj rad "Dose-ljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja", *Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena*, Sarajevo 1969, str. 129-140 (*Posebna izdanja ANUBiH*, 12) i "O slavističkim pretpostavkama za serbokroatistička jezična istraživanja", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Beograd, IX/1980, str. 165-172.